

ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО КОМУНІКАТИВНЕ ТАБУ ЯК СКЛАДНИК СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ

Дмитро Марсєв

Статтю присвячено проблемі формування уявлень про мовні, тематичні й контактні заборони як складники соціокультурної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури. На основі проаналізованих наукових праць з'ясовано сутність понять «табу», «комунікативне табу». Завдяки проведеному анкетуванню встановлено, наскільки правильно студенти-філологи розуміють поняття табу; які приклади заборон (мовних, обрядових, літературних та інших) їм відомі; які мовні заборони поширені в регіоні, де вони мешкають. Запропоновано шляхи формування уявлень про комунікативне табу в майбутніх учителів-словесників.

Ключові слова: соціокультурна компетентність, табу, комунікативне табу, заборона, евфемізм, традиційна культура українців.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна лінгвістика характеризується багатоаспектністю в дослідженні мови. Однак окремі мовні явища й досі залишаються малодослідженими. До них належить, зокрема, і тема табу. Це явище відоме культурам різних народів, проте воно неоднаково в них виявляється. Останнє, на думку П. Ю. Гриценка, «зумовлено насамперед позамовними чинниками: ступенем збереження традиційних шарів духовної культури, повір'їв, звичаїв, обрядів, а також рівнем прагматичної націленості табуїзації» [3, с. 145].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Загалом тема табу, як і евфемізму, яке це табуїзоване слово заступає, була предметом дослідження низки зарубіжних науковців (Д. К. Зеленіна [6], Б. О. Ларіна [9], Дж. Дж. Фрезера [14], А. Мусолфф [20], О. М. Кацева [7], К. Дембскої [4], А. Дабровської [18], А. Кравчик-Тирпи [19], В. Б. Кашкіна [8]). У вітчизняному мовознавстві вона досі залишається малодослідженою, представлена небагатьма студіями з діалектології, етнолінгвістики та соціолінгвістики (див. праці Н. Хобзей [15], Г. Л. Аркушина [1], О. Є. Хомік [17], Л. Ставицької [13], І. В. Мілевої [10]), що й зумовлює актуальність дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – з'ясувати рівень сформованості знань про табу та запропонувати шляхи формування уявлень про комунікативні заборони в майбутніх вчителів-словесників.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Під мовним табу розуміють заборону на вживання певних слів, що зумовлюється містично-забобонними, соціально-політичними, зокрема цензурними, та культурними і морально-етичними чинниками [УМЕ, с. 676]. Заборона може поширюватися на власні імена (померлих, родичів, вождів, богів), назви тварин, що є предметом полювання, на позначення смерті, небезпечної хвороби, деяких частин тіла, обценних, непристойних речей і дій тощо. Табу пов'язане з ритуалами, обрядами, забобонами, звичаями етносів [12, с. 597].

Певні табу відомі будь-яким мовам, існують у кожній культурі: від народів, які знаходяться на ранніх стадіях суспільного розвитку, до постіндустріального суспільства.

За сферами вживання заборони поділяються на виробничо-промислові (мисливські, рибальські та ін.), побутово-звичаєві, суспільно-політичні (дипломатичні, військові та ін.); є відмінність між табу в мові чоловіків і жінок [УМЕ, с. 676]. Заборони можуть бути як словесними, так і несловесними; суворими та м'якими; відкрито вираженими та прихованими; загальними й індивідуальними тощо (докладно про класифікації табу в сучасному мовознавстві можна ознайомитися в науковій розвідці Ю. В. Словської [5]).

В основі містично-забобонного табу лежить віра в те, що: а) пряме називання сил, істот, ворожих людині, може їх привабити, «накликати»; б) пряме називання сил, істот, потрібних людині, може, навпаки, сердити або відлякувати їх; в) заміною прямих назв непрямими можна впливати в бажаному для мовця напрямі на природу відповідного об'єкта або на ставлення до нього певних сил [УМЕ, с. 676].

У сучасному суспільстві причиною табування може слугувати певна таємниця (військова, дипломатична тощо), етикет, боязнь грубих, непристойних виразів (див. [11, с. 57]).

Знання про мовне табу, на нашу думку, є важливою складовою соціокультурної компетентності учителя-словесника, оскільки дотримання певних загальноприйнятих правил, традицій у спілкуванні є необхідною умовою успішної комунікації. Мовні заборони разом із тематичними і контактними табу складають комунікативне табу, де під мовним табу розуміється заборона вживання у мовному спілкуванні носіїв певної культури окремих слів та словосполучень; під тематичним – повна заборона для окремих осіб розмов на певну тематику у конкретних ситуаціях спілкування; під контактним – заборона на будь-які форми міжособистісного спілкування [2, с.289-290].

З метою з'ясувати рівень сформованості знань про табу серед студентів-філологів Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка було проведено анкетування (усього охоплено 92 особи).

Респонденти повинні були дати відповіді на такі питання:

- Як Ви розумієте поняття табу?
- Які табу Вам відомі?
- Які мовні або обрядові табу Ви знаєте?
- Які приклади табу в художній літературі Ви можете назвати?
- Які мовні, контактні чи тематичні заборони в спілкуванні існують у Вашому регіоні?

1. Опитування показало, що майбутні вчителі української мови та літератури в цілому правильно розуміють значення слова табу: «заборона», «будь-яка заборона», «заборона певних дій», «заборона певних слів» тощо. Поодинокі респонденти це поняття трактують так: «заборонена, недоступна інформація», «події, які не обговорюються», «заборона для себе на певні дії, наприклад, на вживання алкоголю чи паління», «межа, за яку не можна заходити».

2. Близько 36 % респондентів так і не змогли дати відповіді на питання анкети «Які табу Вам відомі?». Інші опитані навели приклади табу з різних сфер суспільного життя (політичної (державні, законодавчі заборони), соціальної (національні заборони), духовної (релігійні, обрядові заборони)), конкретизуючи, що це можуть бути заборони «вбивати», «знущатися з когось», «зраджувати», «палити в громадських місцях», «використовувати лайку» або табу на «певну поведінку», «певну їжу», «насильство», «інцест» тощо.

3. Мусимо констатувати, що понад 57 % опитаних студентів-філологів не змогли навести приклад мовних табу, при цьому у вступних курсах до мовознавства, літературознавства це поняття уже розглядалося. Отже, вивченню цього явища в професійній підготовці майбутнього вчителя-словесника приділено недостатню увагу. Близько 5 % опитаних вважають, що мовні табу регламентуються нормами пунктуації, орфографії тощо, тобто інтерв'ювані студенти до цього різновиду табу відносять ті мовні елементи, які виходять за межі літературної норми. 38 % респондентів мовним табу вважають нецензурні слова (обсценну лексику). У свою чергу поняття обсенності охоплює не тільки різноманітні вербальні усні й писемні форми вияву, а й невербальні (мову жестів, графіті тощо) [13, с. 16]. Загалом заборона вживання нецензурних слів серед мовних табу є найпоширенішою [2, с. 290].

Окрім непристойних слів, до типів табу належать назви предметів або постатей, про які не можна говорити нешанобливо, без належної поваги; назви міфологічних істот, які можуть заподіяти лихо, а тому їх не називають або не згадують¹; слова, що мають лиховісне значення, можуть позначати щось хворобливе та небезпечне (див. [16, с. 825]). Відсутність знань у респондентів про останні види табу може бути пов'язана з тим, що нині репертуар реалій, назви яких можуть зазнавати табуїзації, порівняно невеликий. При цьому ще сто-двісті років тому, як свідчать українські

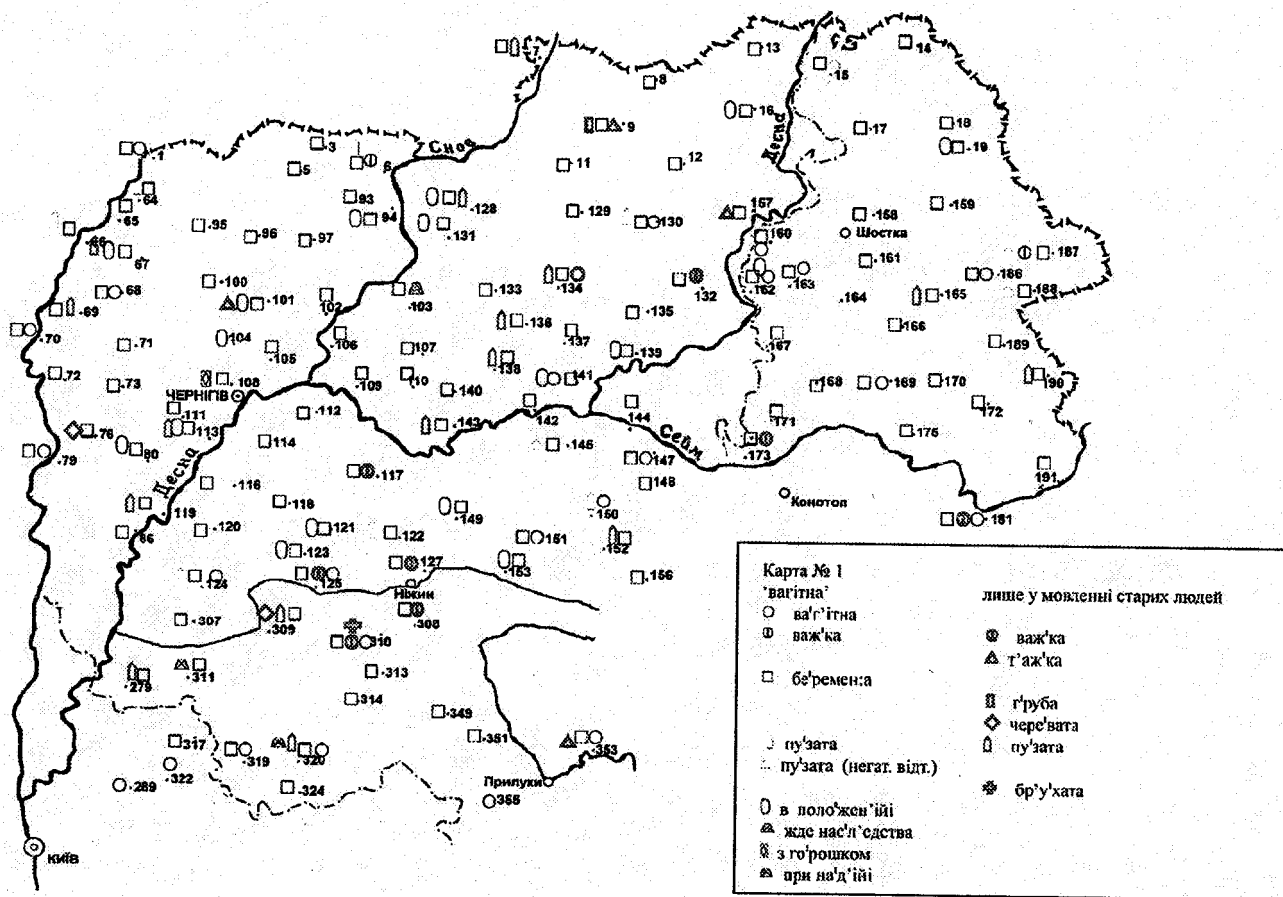
¹ до речі, лише 1 студент з усіх опитаних навів приклад такого табу, назвавши слова «чорт» та «дідько», які не можна говорити, особливо при дітях

етнографічні джерела XIX – початку XX ст., заборони називати низку денотатів в українській духовній традиційній культурі широко фіксувалися [3, с. 144-145].

Наведемо кілька прикладів заборон, поширених на сучасному етапі. Зокрема, такими є назви хвороб, які замінюються евфемізмами: «*біда*», «*солоне тіло*» щодо раку; «*сухі дрова у печі*» – туберкульоз; «*чорна слабість*», «*чорна холера*» – епілепсія (див. [3, с. 147]). Навіть лікарі, як помітив О. О. Реформатський, часто вдаються до лагінських назв хвороб або вживають особливі медичні терміни («*Ні, у вас не рак, а cancer*» (тобто «рак»), «*Це не сухоти, а тбз*» (тобто «туберкульоз», «сухоти»), «*Тут необхідно хірургічне втручання*» (тобто «операція»), «*Звичайно, можливий і летальний результат*» (тобто «смерть»)) [11, с. 57].

Табуїзація існує щодо смерті, тому в народі кажуть *піти на той світ, віддати богові душу, простягнути ноги, представтисся, заснути навіки, дух пустити, душа покинула тіло* тощо (див. [УМЕ, с. 676; 10; 11, с. 56-57]).

Зберігаються евфемізми і на позначення вагітної жінки: *бути при надії, не сама, ходить велика, мамка-жінка, готується стати матір'ю* та ін. (див. [АУМ, т. III, ч. IV, с. 124-125; УМЕ, с. 676; 3, с. 147-148;] та [к.1²]).

Карта 1. Назви вагітної жінки в східнополіському діалекті української мови

Більшість респондентів (77 %) не змогли назвати табу, пов'язані зі звичаями та обрядами. Решта опитаних (23 %) до таких заборон віднесли людські жертвоприношення, ворожіння або назвали конкретні приклади: *на Івана Купила не можна купатися у річці, бо вважається, що в цей день хворі люди змивають свої хвороби; коли друзки просять на весілля, не можна знімати взуття, потрібно завжди до хати заходити обутими; не веселитися протягом 40 днів після смерті когось із родичів; не їсти м'ясного під час суворого посту; не освячувати алкоголь; не можна працювати на великі релігійні свята; не можна щось різати на Головосіка; не можна викидати освячену їжу на смітник*. З-поміж усіх опитаних тільки один респондент назвав приклад табу, поширеного в іншій країні – Індії, у якій існує заборона вбивати корів, оскільки там вони вважаються священними тваринами.

2 Опитування проводилося в 2010-2015 рр. Нумерація пунктів така ж, що і в «Атласі української мови» (Т. I)

Нині ж в Україні зберігається низка обрядових табу, на що вказують діалектологічні, етнографічні дослідження. Зокрема, серед звичаїв вівчарів Карпат фіксуються заборони при вівцях чи іншій худобі іменувати хижих звірів, зміїв [3, с. 144]. За потреби використовують евфемізми: наприклад, ведмедя можуть іменувати «вуйко», «*тот старий*», «*тот великий*», вовка – «*тот малий*», «*звірак*», змію – «*лазуха*», «*поганка*», «*паскуда*», «*єхидна*», «*землянка*», «*пекельниця*», «*та*», «*довга*» та ін. (див. [3, с. 146; УМЕ, с. 676]).

4. Більшість респондентів (понад 86 %) не змогли навести приклади вживання табу в художній літературі. Решта ж опитаних пригадала використання контактних табу в повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», назви міфічних, демонічних істот («Той, що греблі рве», «Той, що в скелі сидить») у «Лісовій пісні» Лесі Українки та персонажа Джоан К. Ролінг із серії романів про Гаррі Поттера «Волян-де-Морта» («Той-Кого-не-Можна-Називати», «Сам-Знаєш-Хто»).

5. Ще менше опитаних (близько 5 %) навели приклади табу, які існують в їхньому регіоні. 95 % респондентів так і не змогли дати відповідь на це запитання.

Отже, з огляду на вище зазначене необхідно:

1) Більше уваги приділяти розгляду питання про табу та евфемізми під час вивчення лінгвістичних дисциплін (насамперед вступу до мовознавства, загального мовознавства, української діалектології). Це можуть бути, наприклад, індивідуальні творчо-пошукові завдання такого характеру:

– Підготуйте повідомлення про мовні табу в різних країнах світу. Визначте, які комунікативні заборони притаманні багатьом народам, а які є локальними.

– З'ясуйте, які є гендерні або вікові особливості у вживанні заборонених слів. Підготуйте доповідь.

– На основі праць із діалектології (монографій, словників та інших джерел) з'ясуйте, які мовні табу поширені в Україні.

– Проведіть опитування односельців або мешканців свого міста. З'ясуйте, які заборони (мовні та обрядові) їм відомі. Чи дотримуються вони їх?

– Укладіть бібліографію до теми «Табу та евфемізми». З'ясуйте, які є лексикографічні праці, присвячені цій темі.

2) Необхідно використовувати й аналізувати тексти соціокультурного спрямування про комунікативні заборони в процесі вивчення української або іноземної мови.

3) Під час вивчення народознавства, українознавства, українського фольклору, світової та вітчизняної культури необхідно звертати увагу і на певні тематичні, контактні, обрядові, ритуальні заборони в українців та в інших національностей.

4) Давати характеристику табу та евфемізмів під час вивчення художніх творів.

Звісно, цей перелік можна і треба доповнювати.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, більшість студентів загалом правильно пояснює поняття табу, однак лише частина з них знає його різновиди та може навести приклади. Тому постає проблема глибшого ознайомлення майбутніх учителів української мови і літератури із цим явищем.

Хоча у розвідці й було запропоновано шляхи формування уявлень про комунікативне табу, однак вони можуть доповнюватися, тому окреслена проблема не вичерпується цим дослідженням й потребує подальшого розв'язання.

Джерела

АУМ – Атлас української мови : в 3 т. – Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі / ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 2001. – 266 с.

УМЕ – Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр.енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

Література

1. Аркушин Г. Л. Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся та західній частині Волині / Г. Л. Аркушин. – Луцьк-Люблін : Вид-во Волинської обласної друкарні, 2005. – 197 с.

2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : учебник / Ф. С. Бацевич. – 2-е вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с. (Серія «Альма-матер»).
3. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1990. – 272 с.
4. Дембска К. Языковые табу : эвфемизмы в современном русском языке / Катажина Дембска // Rosica. – Olomouci, 1994. – № 38. – С. 235–238.
5. Єловська Ю. В. Поняття табу та його класифікації у сучасному мовознавстві / Ю. В. Єловська // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. – 2014. – № 8. – Т. 2. – С. 221–223.
6. Зеленин Д. К. Табу слов у народів Восточної Європи и Северної Азії. Ч. I. Запрети на охоту и інших промыслах / Д. К. Зеленин. – Л. : Изд-во АН СССР, 1929. – 151 с.
7. Кацев А. М. Языковое табу и эвфемия : учеб. пособие к спецкурсу / А. М. Кацев. – Л., 1988. – 79 с.
8. Кашкин В. Б. Табуированные темы и этностереотипы в межкультурной коммуникации / В. Б. Кашкин, Е. М. Смоленцева // Культурные табу и их влияние на результат коммуникации : Сборник. – 2005. – С. 246–252.
9. Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание / Б. А. Ларин. – М. : Просвещение, 1977. – С. 101 – 114.
10. Мілева І. В. Мовне табу на Слобожанщині / І. В. Мілева. – Лінгвістика : збірник наукових праць. – № 3 (21). – 2010. – С. 192–199.
11. Реформатский А. А. Введение в языкознание / А. А. Реформатский / Под ред. В. А. Виноградова. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 536 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006 – 716 с.
13. Ставицька Леся. Українська мова без табу: словник нецензурної лексики та її відповідників : обценізви, евфемізми, сексуалізми / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 454 с.
14. Фрээр Дж. Дж. Разновидности табу / Дж. Дж. Фрээр // Золотая ветвь. – М., 1983. – С. 188–250.
15. Хобзей Н. Вияви мовного табу в гуцульських говірках / Н. Хобзей // Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. – Łódź, 2004. – Т. 49. – С. 89–96.
16. Хобзей Наталя. Сучасне українське діалектне словництво / Наталя Хобзей // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2006. – С. 819–826.
17. Хомік О. Є. Український вербальний оберіг : семантика і структура : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – Українська мова / Олена Євгенівна Хомік. – Харків, 2005. – 20 с.
18. Dąbrowska A. Eufemizmów współczesnego języka polskiego / A. Dąbrowska. – Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – 419 s.
19. Krawczyk-Turpa A. Tabu w dialektach polskich / A. Krawczyk-Turpa. – Bydgoszcz : Wyd-wo Akademii Bydgoskiej, 2001. – 345 s.
20. Musolff Andreas. Sind Tabus tabu? Zur Verwendung des Wortes Tabu im öffentlichen Sprachgebrauch / Andreas Musolff. – Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht. – № 60. – 1987. – S. 10–18.

FORMING THE IDEAS OF COMMUNICATION TABOO AS A COMPONENT OF INTENDING LANGUAGE AND LITERATURE TEACHERS' SOCIO-CULTURAL COMPETENCE

Dmytro Marileyev

The article deals with the problem of forming the ideas about language, thematic and contact prohibitions as components of socio-cultural competence of intending Ukrainian language and literature teachers. The concepts of “taboo”, “communicative taboo” are found out on the basis of the analyzed scientific papers by the author. Due to the results of the questionnaire, it was established how well students-

philologists understand the concept of taboo; the examples of prohibitions known to them (linguistic, ritual, fiction and others) are given; language taboos using in their region are called. The ways of forming the ideas about communicative taboos known to intending language and literature teachers are presented.

Key words: *socio-cultural competence, taboo, communicative taboo, prohibition, euphemism, the traditional culture of the Ukrainians.*

ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О КОММУНИКАТИВНОМ ТАБУ КАК СОСТАВЛЯЮЩЕМ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ-СЛОВЕСНИКОВ

Дмитрий Мареев

Статья посвящена проблеме формирования представлений о языковых, тематические и контактных запретах как составляющих социокультурной компетентности будущих учителей украинского языка и литературы. На основе проанализированных научных работ выяснено сущность понятий «табу», «коммуникативное табу». Благодаря проведенному анкетированию установлено, насколько правильно студенты-филологи понимают понятие табу; какие примеры запретов (языковых, обрядовых, в художественной литературе и других) им известны; какие языковые запреты встречаются в регионе, где они проживают. Предложены пути формирования представлений о коммуникативное табу в будущих учителей-словесников.

Ключевые слова: *социокультурная компетентность, табу, коммуникативное табу, запрет, эвфемизм, традиционная культура украинцев.*

© Мареев Д.